

BALKANLARDAKİ OSMANLI İDARESİ SÜRESİNCE ARNAVUT YAZI DİLİ

Albanian Written Language In Ottoman Empire At Balkans

İsa MEMISHI*

Dede Korkut, 2016/9: 63-70

Öz

İlk Hıristiyan yazarlar, Latince ya da Yunanca yazdıkları gibi, yanısıra ilk Müslüman yazarlarında Doğu edebiyatlarının, edebi araçları Farsça, Arapça ve Türkçe olarak kullanmışlardır ve hatta bunların birçoğu Türk edebiyatında isim oluşturmuşlardır. Şark dillerinde yazan Arnavut yazarları çoktur. Bunların arasında Arnavut kökenli en ünlüleri bunlardır: Prizrenli Suzi, Priştineli Mesih, Taşlıcalı Yahya, Dukacın Zade Ahmed Bey, vb. Erken onaltıncı yüzyılda Arnavut kökenli Türk düzyazıları arasında bazıları bunlardır: Ayaz Bey, Lütü Paşa, Koçi Bey vb. Bu dönemde, kültür, eğitim ve dini hayata, Arnavut dilini yazmak için daha geniş bir hareket ortaya çıktı. Yabancı kültürlerin etkisinden ayrılma çabaları ve bir girişim görüyoruz. Bu dönemde Arnavut dili, değişik özel alfabelerle yazılmaya başlandı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, yazarlar, Arnavut, edebiyat, şark, alfabe, Arapça.

Abstract

As the first Christian writers, who wrote in Latin or Greek, as well as the first Muslim writers in the Eastern literature, used literary tools like Persian, Arabic and Turkish, and even some of them have become famous names in Turkish literature. There are many Albanian authors who wrote in Eastern languages. The most famous of these of Albanian origin are: Suzi from Prizren, Mesih from Pristina, Taşlıcalı Yahya, Dukagin Zadeh Ahmed Bey, and so on. In early sixteenth century, some of Turkish prose writers of Albanian origin are: Ayaz Bey, Lutfi Pasha, Koci Bey, and so on. During this period, in the cultural field, education and religious life appeared a wider movement to write in the Albanian language. We can notice efforts and an attempt for separation from the influence of foreign cultures. In this period Albanian language, began to be written with special alphabets.

Keywords: Ottoman Empire, writers, Albanian, literature, Orient, alphabet, Arabic.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmeden önce, Arnavutların kendi halk kültürü ve zengin bir sözlü edebiyatı vardı. Onların bir alfabeleri yoktu ve sonuç olarak, şimdiye kadar bilinen birkaç metin Latince ya da Yunan alfabesini kullanarak

* Doç. Dr., Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü Öğretim Üyesi.

yazılmıştır. On beşinci yüzyıldan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu Arnavut topraklarını kendi hakimiyetine aldı zamandan itibaren, yeni bir Müslüman kültürünü de getirmiş oldu ve bu kültür günümüze kadar devam etmektedir. Bu dönemde Arnavut topraklarında kültür ve bilginin dilleri, Latince ve Yunancayla birlikte, Türkçe Arapça ve Farsça olmuştur. Arnavutça yazısı değişik alfabelere rağmen, Arnavut topraklarını yöneten yabancı güçlere karşı ve onların hakim oldu kültürlerine karşı bir direniş sembolünü temsil eder. İlk Hıristiyan yazarlar, Latince ya da Yunanca yazdıkları gibi, yanı sıra ilk Müslüman yazarları da Doğu edebiyatlarının, edebi araçları Farsça, Arapça ve Türkçe olarak kullanmışlardır ve hatta bunların birçoğu Türk edebiyatında isim oluşturmuşlardır.

1. Osmanlı İdaresinde Arnavut Yazı Dili

Avrupa'nın milli dilleri içerisinde Arnavut dili Avrupa'da son belegeli dildir.¹ XV. yüzyılı başı Arnavutça yazısının başlangıç noktası sayılabilecek bir metin ortaya atıyor. (*Bellifortis* ²) En eski Arnavutça metin 1462 yılına ait, Arnavutça ve Gega dilinde latin alfabesiyle³ yazılan *formula e pagëzimit* adlı metindir.

Arnavutlar, batı ve doğu edebiyatlarına ve kültürlerine verdikleri eserlerle küçük yardımlarda bulunmuşlardır. Avrupa medeniyetinin kaynağı olan İtalya'yla ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavut topraklarındaki yönetimi ile yakınlık, ki burada çok sayıda Arnavut Osmanlı Devleti'nin merkezlerinde eğitimini görmüş, zamanında en meşhur bu iki kültürden doğrudan doğruya yararlanma imkanı yaratmış ve aynı zamanda, eserleri vasıtasıyla bu iki kültürün ayrılmaz parçası olma fırsatını da vermiştir.

XV. yüzyıldan bu yana, Arnavutluk üç kültürel ve dilsel alana ayrılmış: Türkler alanı, Ortodoks Yunanlar alanı ve Katolikler alanı. ⁴ Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinden önce kendilerine has, zengin kültür ve sözlü edebiyata sahip olmalarına rağmen, kendi alfabeleri yoktu ve bunun bir sonucu olarak o az sayıda bulunan yazılar bile latin veya yunan alfabesiyle yazılmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavut topraklarını fethetmekle günümüze dek yaşayan yeni bir İslam kültürü getirmiş. Bu dönemde, Arnavut topraklarındaki kültür ve bilim dilleri Türkçe, Arapça ve Farsça idi. Türk dili yönetim diliydi, Arapça İslam edebiyatı kaynağı dili, Farsça ise edebi eserlerin diliydi.

Ortodoks dinine mensup Arnavut halkı, yani Ortodoks klisesine ve Bizans'ın kökleşmiş geleneklerine bağlı kalanlar, eğitim ve kültür doğrultusunda dillerini serbestçe kullanamıyorlardı; çünkü Ortodoks klisesi geleneksel dilleri, aynı zamanda mevcut olan tek yazı dilleri, güneyde Yunanca ve kuzeyde klise Slavcasıydı.

Bölgedeki üçüncü kuvvet olan Roma Katolik klisesi ise resmi dil olarak sadece Latince ve İtalyanca'yı tanıyordu. Arnavutça yazıları, alfabelerine rağmen, kültür ve topraklarında egemenliğini sürdüren Arnavut topraklarındaki yabancı kuvvetlere karşı olan tutumunu temsil etmekteydi. VI. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu askeri şehir kalelerine odaklanmış ve bu yüzden Arnavutluk şehirleri gittikçe kırsal yerlerden

¹ Robert Elsie, *Historia e letërsisë shqiptare*, Pejë, 2001. f. 9.

² Robert Elsie, op. cit. f. 23

³ Tomar Osmani, *Udhë e shkronjave shqipe*, Shkodër, 1999. f. 16.

⁴ Robert Elsie, op. cit. f. 31.

inmeye başlayan yeni nüfusla dolmaya başladı. Yeni gerçeklik ile karşı karşıya gelen bu yeni halk ilk başta seyrek ve yavaş olan yeni bir dine çevirme faaliyeti başlatmış. Bu faaliyetin hızını yavaşlatmak için Trent Konseyi'nin milli dillerin litürjide kullanımını yasaklayıp sansür koyduğuna rağmen, Gjon Buzuku kitleyi Arnavut diline döndürüp arnavutlara bir milli katolik klise kurma düşüncesiyle, günümüzde Arnavut dilinde yayınlanan ilk eser olarak tanınan *Meshari* (1555)'yi yayınladı.

Arnavut ekonomisi XVII. yüzyılda İmparatorluk'ta gelişen duruma uygun bir çeşit temsilci yenilemesi başlattı. Öncelik zanaatçılık ve ticarete gözükmekte ki bu konuda öne gelen şehirler Shkodra, Prizren, Elbasan, Berat, Gjirokastra, Janina v.b.

Osmanlı İmparatorluğu bilim merkezlerinde yetiştirilen ve Osmanlı İmparatorluğu politik ve askeri meslekleri çerçevesinde yer alan Arnavut soyundan gelenler, hiç şüphesiz uzmanlık hazırlaması konusunda Osmanlı İmparatorluğunda dağılmış ulema ile eşitler. Arnavut halkının bu eğitilmiş kesiminden arnavut ulemasının ilk nesli doğmakta.

İlk Hristiyan yazarların latin veya yunan harfleriyle yazdıkları gibi, ilk müslüman yazarları da fars, arap ve türk gibi doğu edebiyatları araçlarını kullanmakta, hatta çoğu Türk edebiyatında ad yapmış kişilerdi.

Doğu dillerinde yazan yazarların sayısı çoktur.⁵ Aslen arnavut olanların en tanındıkları arasında, Prizren'li Suzi (Suzi Prizrenit), Priştine'li Mesihî (Mesihî i Prishtinës), Türk edebiyatında Dukağın Zade Yahya bey veya Taşliceli Yahya olarak tanınan Jahja Bej Dukagjini (1496-1582); *Dukacin Zade Ahmed* olarak tanınan Ahmed bej Dukagjini. Arnavut kökenli Türk nesir yazarları arasında, XVI. yüzyılın başında *Ajazi, Lutfi Pasha, Koçi Beu*⁶ gibi isimler yer almakta.

Bunlar Osmanlı-Türk şiirine, yaşadıkları döneme mühür atmış çok sayıda şair vermişler. Osmanlı-Türk şiirine yeni bir nişan atmış, kendilerine has bir özgünlük gösterip yeni yollar açmışlar. Osmanlı-Türk şiirinin ünlü tarihçisi Gibb, '*Arnavut oldukları için Osmanlı-Türk şiirine özgünlük nüansı katmışlar.*'⁷ diyor.

Bu dönemde, kültür, eğitim ve din hayatında Arnavut dilinde, daha geniş başka bir hareket ve yazma faaliyeti ortaya çıkıyor.⁸ Yabancı kültürlerin etkisinden ayrılarak çabaları fark edilebiliyor. Arnavut dili, aynı dönemde, özel alfabeler ile yazılmaya da başladı.⁹

XVIII. yüzyılın başında kültür alanında da milliyetini bildirmek için Arnavut halkının milli hisleri gittikçe güçleniyordu. Bu, arap harfleriyle Arnavutça yazan yazarlar arasında da yansımıştır.

Doğu dillerinde divan ve diğer edebiyat türlerinde, Arap alfabesini Arnavut diline uygun olacak şekilde bazı harf değişiklikleri yaparak kullanan, Osmanlı İmparatorluğunda yetiştirilmiş eser verenler, yavaş yavaş Arnavut yazarlarının yolunu açmışlar. Sonuçta, Arap alfabesi ile yazılan Arnavutça metinler, aslında, Arnavut

⁵ Bkz. Nehat Krasniqi, *Gjurmë të zanafillës së letërsisë shqipe alamiado*, Edukata Islame 17, Prishtinë 2003, F. 75.

⁶ Hasan Kaleshi, *Albanska alamiado knjizevnost*, Zbornik Filozofskog Fakulteta IV-2, Beograd 1970; Shefik Osmani, *Refleksë etnopedagogjike I*, Tiranë 1998; Robert Elsie Op. cit.

⁷ Gib 1902, vëll. II, f.16 e vazhdim, (cituat sipas Hasan Kaleshit, op. cit.)

⁸ *Historia e letërsisë shqiptare*, Tiranë, 1983, F. 48.

⁹ Kr. Tomar Osmani, op. cit. F.93-97; DH. S. Shuteriqi, *Shkrimet shqipe në vitet 1332-1850*, Tiranë1976, F. 33-54. I. Zamputi 1949a, 55-57; I. Zamputi, *Një dorëshkrim bektashiani gjysmës së shekullit XIX (1850-1860)*, Buletin për shkencat shoqërore nr. 4, Tiranë, F. 64-131.

yazarlarının eserlerinin Arapça, Farsça ve Türkçe gibi doğu dillerden Arnavut diline geçişidir.

Arnavut uleması tarafından Arap alfabesiyle yazılan Arnavutça yazıları Türkçe, Arapça ve Farsça'dan Arnavutça'ya, edebi ifadenin bir aracı olarak, geçişi anlamına gelir.

XVIII. yüzyılın başında İslam kültüründe oluşturulan Arnavut ulemasının doğu dillerinde değil kendi dilinde ifade edilmelerinin ilk teşebbüsleri başlamıştır. Doğu dillerinden Arnavut diline geçme kararlılıkları, Eski Arnavut Edebiyatında (XVI. ve XVII. yüzyıllarında) Latin dilinden Arnavut diline geçiş konusunda olduğu kadar kesindi.¹⁰ Arap alfabesiyle yazan yazarlar arasında önde gelenler: Muç Gega, Muç Zade, Nezim Frakulla, Sylejman Naibi, Hasan Zyko Kamberi, Zenel Bastari, Muhamet Kyçyku, Mula Dervish Peja, Tahir Efendi Boshnjaku, Dalip Frashri, Shahin Bej Frashri, H. Ali Ulqinaku, Rexhe Voka, Sheh Maliqi ve diğerleri.

Arap alfabesi Arnavutça yazılarında ne zaman kullanılmaya başladı? Bu soruya cevap vermek için doğu dillerini iyi bilen uzmanlar tarafından arşiv ve devlet ve özel kütüphanelerde araştırma ve inceleme yapmak gerekir.

Myderrizi'nin tespitine 'bu kültür (arap alfabesiyle arnavutça yazısı kültürü - I.M.) Arnavutluk'ta sadece XVII. yüzyılda iyice kökleşmiş; şöyle ki bu asrıdan daha eski başka metinler beklemememiz lazım'¹¹ - zıt olarak Arap alfabesiyle yazılan Arnavutça metinlerini daha önceki dönemlerde de aramak gerekir diye düşünüyorum.

Arnavut yazarların eserlerinin doğu dillerden Arnavutça'ya geçiş olduğu gerçeği, Arap alfabesiyle yazılan Arnavutça yazılarının izlerinin Muçi Zade'den (Muçi'nin oğlu)¹² önceki dönemde aranılmasını gerektirir. Doğu dillerinde eser veren yazarlar mutlaka eserlerinde dilleri aracılığıyla iz bırakmışlardır. Bu çeşit uygulama eski Türk dilinde yazan diğer yabancı yazarlarda da mevcüdü; Arap alfabesiyle yazma geleneği için kültür ve tarih açısından önemi çok büyük olan, Arap alfabesiyle yazılan ilk Boşnak metninde de olduğu gibi. Şimdiye kadar ki araştırmalara göre, ünlü seyyah Evliya Çelebi'nin, 1662'de yazdığı *Seyahatname*'sinde Arap alfabesiyle yazılmış bazı Arnavutça kelimeler Arap alfabesiyle yazılan Arnavutça'nın ilk izleridir.

Eski Türkçe bir metnin aracılığıyla başka bir dile ait kelime ve ifadelerin yazılması geleneği göz önüne bulundurarak, eski Türkçe'de yazan Arnavut yazarların eserlerinde de böyle bir olgunun mevcut olduğu şüphesizdir, kendi dillerinde hiç olmasa birkaç mısra yazmış olabilirler.

Arap alfabesiyle yazılan Arnavutça yazılarının adlandırılması konusunda Arnavut Edebiyatı Tarihi araştırmacılarına göre değişen bir çok edebi terim kullanılmıştır. Burada ancak birkaçını zikr edebiliriz:

- *Eski Müslüman Yazarları (Shkrimtarë të vjetër Mysliman)* ¹³ Namik Resuli.
- *Türk etkisi altında şairler (poetë me ndikim turk)* Giusepp Schiro Junior

¹⁰ Robert Elsie, op. cit. 71.

¹¹ Osman Myderrizi, *Fjalori shqip turqisht i H. Ali Ulqinakut*, Studime filologjike 4, Tiranë 1965, F. 291

¹² N. Krasniqi'ye göre arap alfabesiyle yazılan ilk arnavutça şiiri Muço Gegë'in *Fetfanë ma dha Myftiu* adlı şiiridir bkz. Krasniqi, op. cit. 78.

¹³ Rexhep Ismajli, *Tekste të vjetra*, Prishtinë 2000, F.12.

- Memleketin arap alfabesiyle yazan müslüman yazarları (Shkrimtarët mysliman me alfabet arab në atdhe) Arshi Pipa.¹⁴
- Alamiad, Hasan Kaleshi¹⁵
- müslüman Arnavutların veya Beytecilerin 18-19 yüzyılı Edebiyatı (Letërsia e shek. 18-19 e shqiptarëve mysliman ose bejtexhinjve) Mahmut Hysa,¹⁶
- Arnavut Alhamiyadosu (Alamiada shqiptar) Mahmut Hysa,¹⁷
- Alhamiyado Edebi Ürünleri (prodhimi letrar i alhamiados), Zeqirja Neziri,¹⁸
- alhamiado Nehat Krasniqi,¹⁹
- Şimdiye kadar rastlanabilen en ünlü terim ise 'Beyteciler Edebiyatı' dır.

Arnavut Edebiyatı araştırmacıları arasında son dönemlerde alamiado veya alhamiyado terimi ağır basıyor, fakat, prof. Rexhep İsmajli²⁰'nin ifadesiyle, *mekanik taşıma* Arap alfabesiyle yazılmış bütün Arnavut eserlerini birbirine bağlayan bir terim değildir. İsmajli²¹'nin öne sürdüğü, bu terimin mekanik taşınmasının getirdiği tehlike nedenlerinin yanında bu eserlerin Arnavut edebiyatı'na yabancı olmadığını da ilave etmek isteriz. Arnavut dilinde, Arnavut yazarları tarafından ve Arnavut okuyucuları için yazılmış olduğu gerçeği bu eserlere alhamiyado (*Al'acamiya- yabancı*) dedirtmez. Arnavut Edebiyatı'nın bu kısmını diğer kısımlarından sadece alfabesi ayırıyor, bu yüzden en uygun terimin bu eserlerin en çalışkan araştırmacısı olan Osman Myderriz'nin de kullandığı terim yani *Arap alfabesiyle yazılan Arnavut Edebiyatı*²² olması gerektiğini düşünüyorum.

Arnavut Edebiyatı'nın bu kısmının alfabesi ona çeşitli isimlerin, özellikle de *yabancı* isminin takılmasına sebep olamaz. Profesör Çabey'in de dediği gibi "bizde, çeşitli dönemlerde çeşitli alfabelerin kullanılması, çizgesel ifadeden başka birşey değildir ...".²³

Bu yazı geleneği izlerine Manastır Kongresi'nden sonra da rastladığımız, Kosova Vilayeti ve Manastır gibi bazı ortamlarda daha büyük raddelerde yayılmıştır. Bu gelenek özellikle, 1947 yılına kadar beytlerin hala Arap alfabesiyle yazıldığı Kosova'da devam etmiştir.²⁴ Arnavut uleması tarafından, Arap alfabesiyle Arnavutça yazmak daha geç dönemlerde bile, hiddetli sırp hakimiyeti yüzünden, bu ortamlarda kendi ana dillerinde

¹⁴ İsmajli, op. cit, F. 16.

¹⁵ Hasan Kaleshi, op. cit. F. 48-75.

¹⁶ Mahmut Hysa, *Krestomaci e letërsisë së vjetër shqipe*, Prishtinë 1987. Bu edebiyat ile ilgili genel kaynak için bkz: Hasan Kaleshi, *Mevludi kod arbanasa*, Zbornik filozofskog Fakulteta IV- 2; Hasan Kaleshi, *Albanska alamiada knjijevnost*, Prilozi za orientalni filologiju XVI-XVII, Sarajevo, F. 48-74; Osman Myderrizi, *Letërsia shqipe me alfabet arab*, Buletini për shkencat shoqërore 2, Tiranë 1955, F.1187-291; Osman Myderrizi, *Dorëshkrime të panjohura të gjirokastrës*, Buletini për shkencat shoqërore 2, Tiranë 1959; Osman Myderrizi, *Tekste të vjetra shqipe me alfabet arab*, İlk Albanoloji Araştırmaları Konferansı, Tiranë 1965; Dhimitër S. Shuteriqi, op. cit: Hajdar Salihu, *Poezia e Bejtexhinjve*, Prishtinë 1987, Muhamet Priraku, *Gjurmë të veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë*, Dituria 1-2, prishtinë 1978, F. 79-124; rober Elsie op. cit. Rexhep İsmajli, op. cit; Nehat Krasniqi op. cit.

¹⁷ Hysa 1997, 191.

¹⁸ Rexhep İsmajli, op. cit. F. 25. *alamiado* terimi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: kr. Hasan Kaleshi, op. cit. F. 48-75 1966-67, Nerkez Smailaçiç, *Leksikon Islama*, Sarajevë 1990, F.34-35; Nehat Krasniqi op. cit. F. 74. Mahmut Hysa 1997, İsmajli 2000, Elsie 2001.

¹⁹ Krasniqi, op. cit, F. 74.

²⁰ İsmajli, op. cit, F. 27.

²¹ İsmajli, op. cit, F. 27.

²² Osman Myderrizi, *Letërsia shqipe me alphabet arab*, Buletini për shkencat shoqërore 2, Tiranë 1955, F. 187-291.

²³ Eqrem Çabey, Meshari i Gjon Buzukut I, Prishtinë 1988, F. 45.

²⁴ DH. S. Shuteriqi: op. cit. F. 78.

tek yazma olanağıydı. Bu da bu topraklarda Arnavutça yazmanın çabalarının da bir delilidir.

Yazılar yani Arap alfabesiyle ile yaratılan Arnavut edebiyatı Rönesansa, işlenmiş bir dil, *Ervehe*'yi ve epik şiir modellerini verdi.

Arap alfabesiyle yazılan Arnavut edebiyatı ile otantik edebiyat başlıyor,²⁵ din motiflerine dayanan Arnavut edebiyatı geleneği durduruluyor.²⁶ Bu edebiyatın, Arap alfabesiyle olan edebiyata kıyasen daha zengin ve daha renkli ve başlıca bilim ve sanatsal nitelikli olduğu ortaya çıktı.²⁷

Arap alfabesiyle yazılan yazılar iki dilli sözlükleriyle genel anlamda sözlükçülüğe, sözlükbilimi ve dilbilimimize büyük katkıda bulunmuştur.

Nezim Frakulla'nın 20 dizeden oluşan Türkçe-Arnavutça sözlüğü, küçük olsa da arap alfabesi ile yazılan leksikografiye yol açtığından ve *Toska* şivesinde yazılan ilk leksikografik metin olduğundan dolayı önemi çok büyüktür.

Daut Boriçi'nin sözlüğü seyrek bulunan ve dört dilde - arap alfabesi ile arnavutça, arap alfabesi ile türkçe, farsça ve arapça dillerinde - yazıldığı o döneme ait çok özel sözlüklerden biridir.

Arap alfabesi ile Arnavutça yazılar, edebi, leksikografi ve leksikoloji değeri yanısıra yazı dili Arnavutça'nın tarihinin gelişmesi açısından ve özellikle Arnavutça diyalektolojisi açısından önemi çok büyüktür. Bu eserlerin büyük bir bölümü birkaç Arnavutça şivesinin ilk yazılarıdır: Muçi Zade'nin *Im Zot mos më le pa kahve* adlı şiiri Toska şivesinde yazılmış ve Arnavutluk'ta bu şivede yazılan ilk belgeyi teşkil etmektedir.²⁸

Nezim Frakulla'nın Toska-ca yazılmış ilk leksikografik metni teşkil eden *Türkçe-arnavutça sözlüğü*,²⁹ Muhamet Çami'nin Çamër'deki eserleri, Arap-Türk³⁰ alfabesiyle yazılmış Kosova'nın en eski Arnavutça belgesi kabul edilen Tahir Boshnjak'ın *Vehbijasi*. Halbuki Muhamet Pirraku'ya göre Kosova'da Arap alfabesiyle Arnavutça *Tahir Efendi'den* çok daha önce yazılmış³¹. Nehat Krasniqi de bu eskilik konusunda aynı fikirdedir, fakat bu ilahinin yazarını itiraz edip, *ah un i mjeri kesh tu fjet* adlı ilahî'nin yazarının Shejh Sylejman Baba Rahoveci olduğunu öne sürmekte³². Krasniqi'ye göre Mulla Dervish Peja'nın *Vasiyetname*-si Kosova'da arap alfabesiyle yazılan en eski şiir mecmuasıdır.³³

²⁵ Sabri Hamiti, *Letërsia shqipe për klasën e parë të shkollave të mesme*, Prishtinë 1995, F. 16.

²⁶ Hasan Kaleshi, op. cit. f. 55.

²⁷ Elsie op. cit. F. 86.

²⁸ Myderrizi, *Letërsia shqipe me alfabet arab*, Buletini për shkencat shoqërore 2, Tiranë 1955, F. 151.

²⁹ Myderrizi, *Fjalori shqip-turqisht i H. Ali Ulqinakut*, Buletini i Universitetit Shtetërorë, Tiranë 1961, F. 119.

³⁰ Ajeti, *Pamje historike të ligjërimet shqip të Gjakovës në fillim të shekullit XIX*, Vepra 2, Prishtinë 1998, F. 12.

³¹ Muhamet Pirraku, *Gjurmë të veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë, Dituria 1-2, Prishtinë 1978, F. 83.*

³² Krasniqi, op. cit. F. 84.

³³ Krasniqi, op. cit. F. 15.

H. Ali Ulqinaku'nun *Mevlud-u Ulçin* şivesinde yazılan ilk metindir.³⁴ Rexhep Voka'nın eserleri Makedonya'daki Arnavut topraklarında, o toprakların ağızıyla yazılan ilk eserler arasında yer almakta.

Arap alfabesiyle yazılan Arnavutça yazıların değeri konusundan söz ederken *"yabancı harfler ve kelimelere rağmen arap alfabesiyle yazılan metinler eski arnavutça metinleridir. Bu metinleri iyice tanıyıp araştırmadan ne Arnavut Edebiyatı Tarihi yazılabilir ne de yazılı dilin gelişmesi tarihi anlaşılabilir."*³⁵ - deyen Osman Myderrizi'nin fikrini anmak yeterli olur.

Onun Arap alfabesi ile yazılan Arnavutça yazıların önemi ve değeri ile ilgili bu beyanına Ayeti'nin da beyanını eklemek gerekir: *"Hint-Avrupa dillerinden birinde yazılan belgelerini esas alarak yapılabileceği gibi, bir zamanlar zengin teolojik kültürü ve derin Arnavutça bilgisine sahip hoca ve müderrisler tarafından yazılmış dini kitaplardan çıkan bu çeşit bilgiler Arnavut dili tarihinin karanlıkta kalan birçok konusunu aydınlatabilir."*³⁶

Arap alfabesiyle yazılan bu Arnavut edebiyatı ile ilgili I. Zamputi şöyle diyor: *"..bu eserleri değerlendirirken veya sanatsal olarak küçümserken, kendi zevkimize göre, beytler ve beyteciler diyebiliriz, fakat Arnavut milletinin en büyük bileşeni olan Arnavut bilincini bildirmek onların asil hedef ve işlemleri olduğunu kabul etmemiz gerekir"*³⁷

Sonuç

Arnavutların torunları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilgi merkezlerinde eğitim alanlar hiç şüphesiz siyasi ve askeri kariyere dahil edildiler. Osmanlı İmparatorluğunda ulema ile profesyonel hazırlık bakımından eşit idiler. Bu eğitilmiş kısımdan ilk nesil Arnavut uleması doğdu.

Şark dilerinde yazan ilk Arnavut yazarları bunlardır: Prizrenli Suzi, Priştineli Mesih, Taşlıcalı Yahya, Dukacin Zade Ahmed Bey, vb. Erken on altıncı yüzyılda Arnavut kökenli Türk düzyazıları arasında bazıları bunlardır: Ayaz Bey, Lütü Paşa, Koçi Bey vb. on sekizinci yüzyılın başlarında giderek güçlenen Arnavut milliyet duygularını kültür alanında da desteklemek çabalarını görüyoruz. Arnavut ulemasında bu olayın yansıması olarak Arnavutçayı Arap harfleriyle yazılmasıdır.

³⁴ Abdulla Hamiti, *Veçoritë gjuhësore të fjalorëve shqip-turqisht e turqisht-shqip të Hafiz Ali Ulqinakut*, Doktora disertasyonu, Fakulteti i Filologjisë, Prishtinë 1998, F. 28.

³⁵ kr. Rexhep Ismajli, op. cit, F. 30.

³⁶ Ajeti 1978, 43.

³⁷ I. Zamputi, 1993, 161 (Tomar Osmani'ye göre alıntılanmış, *Udha e shkronjave*, Shkodër 1999, F.136.)

KAYNAKÇA

- ABDULLA Hamiti, *Veçoritë gjuhësore të fjalorëve shqip-turqisht e turqisht-shqip të Hafiz Ali Ulqinakut*, Doktora disertasyonu, Fakulteti i Filologjisë, Prishtinë 1998.
- AJETI, *Pamje historike të ligjërimit shqip të Gjakovës në fillim të shekullit XIX*, Vepra 2, Prishtinë 1998.
- DH. S. Shuteriqi, *Shkrimet shqipe në vitet 1332-1850*, Tiranë 1976.
- EQREM Çabej, *Meshari i Gjon Buzukut I*, Prishtinë 1988.
- Hasan Kaleshi, *Albanska alamiado knjizevnost*, Zbornik Filozofskog Fakulteta IV-2, Beograd 1970. Shefik Osmani, *Reflekse etnopedagogjike I*, Tiranë 1998.
- Historia e letërsisë shqiptare, Tiranë, 1983.
- I. Zamputi, *Një dorëshkrim bektashiani gjysmës së shekullit XIX (1850-1860)*, Buletin për shkencat shoqërore nr. 4, Tiranë.
- I. Zmputi, 1993, 161 (Tomar Osmani'ye göre alıntılanmış, *Udha e shkronjave*, Shkodër 1999.
- Mahmut Hysa, *Krestomaci e letërsisë së vjetër shqipe*, Prishtinë 1987.
- Muhamet Pirraku, *Gjurmë të veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë*, Dituria 1-2, Prishtinë 1978.
- MYDERRIZI, *Fjalori shqip-turqisht i H. Ali Ulqinakut*, Buletini i Universitetit Shtetërorë, Tiranë 1961.
- MYDERRIZI, *Letërsia shqipe me alfabet arab*, Buletini për shkencat shoqërore 2, Tiranë 1955.
- Nehat Krasniqi, *Gjurmë të zanafillës së letërsisë shqipe alamiado*, Edukata Islame 17, Prishtinë 2003.
- OSMAN Myderrizi, *Fjalori shqip turqisht i H. Ali Ulqinakut*, Studime filologjike 4, Tiranë 1965.
- OSMAN Myderrizi, *Letërsia shqipe me alfabet arab*, Buletini për shkencat shoqërore 2, Tiranë 1955.
- REXHEP Ismajli, *Tekste të vjetra*, Prishtinë 2000.
- Robert Elsie, *Historia e letërsisë shqiptare*, Pejë, 2001.
- Sabri Hamiti, *Letërsia shqipe për klasën e parë të shkollave të mesme*, Prishtinë 1995.
- Tomar Osmani, *Udha e shkronjave shqipe*, Shkodër, 1999.